

Protocol bij Sterfgevallen

Inhoud

1.0	Inleiding	2
2.0	Handelwijze bij overlijden van een kind tijdens de opvang	3
2.1	Hoe te handelen op het moment.....	3
2.2	Hoe te handelen in de week erna	4
2.3	Hoe te handelen op langere termijn	4
3.0	Handelwijze bij overlijden van een kind thuis of in het ziekenhuis	5
5.0	Handelwijze bij het overlijden van een teamlid	9
6.0	Rouwverwerking	10
6.1	Wat kun je als leidster voor kinderen doen?.....	10
7.0	Bruikbare boeken.....	12

1.0 Inleiding

Binnen de kinderopvang heb je met vele kinderen, ouders en teamleden te maken. Hoe groter je centrum is, hoe groter de kans dat je te maken krijgt met een sterfgeval. Wanneer dit plotseling gebeurt, kan het moeilijk zijn om rustig na te denken wat er allemaal moet gebeuren. Dit protocol is gemaakt om ondersteuning te bieden in een dergelijk situatie. Binnen een kinderdagverblijf kun je te maken krijgen met verschillende gevallen van overlijden:

- het overlijden van een kind in de groep tijdens de opvang;
- het overlijden van een kind van de groep, thuis of in het ziekenhuis;
- het overlijden van een ouder van een kind of een ander gezinslid;
- het overlijden van een teamlid.

Ieder sterfgeval is een op zichzelf staand geval en de manier van handelen heeft sterk te maken met de emoties van alle betrokkenen. Dit protocol is daarom meer een richtlijn hoe te handelen en een aanzet om te praten te denken over. Voor elke soort situatie zijn de handelingen en hun volgorde verschillend. Daarom worden deze elk apart uitgewerkt.

Belangrijke aspecten zijn in ieder geval:

- accepteer elkaars verdriet en toon begrip wanneer iemand het moeilijk heeft. Samen verdriet verwerken kan een grote steun zijn;
- niet iedereen toont zijn gevoelens op dezelfde manier. Als iemand niet huilt wil dat niet zeggen dat hij geen verdriet heeft. Ook zo iemand heeft recht op begrip van zijn omgeving.

2.0 Handelwijze bij overlijden van een kind tijdens de opvang

Hierbij valt te denken aan een ongeval of aan wiegendood. We maken hierbij onderscheid in

1. hoe te handelen op het moment?
2. hoe te handelen in de week erna?
3. hoe te handelen op langere termijn?

2.1 Hoe te handelen op het moment

De handelwijze is onder te verdelen in handelingen naar:

- a. het betreffende kind en zijn ouders toe;
- b. het betrokken personeel van die groep;
- c. de overige collega's;
- d. de kinderen van de betreffende groep;
- e. de ouders van de betreffende groep;
- f. de overige ouders en kinderen.

A. Handelingen naar het kind en zijn ouders

- pas direct EHBO toe en dus ook reanimatie;
- laat een collega meteen alarmeren naar het centrale alarmnummer 112;
- waarschuw direct de directie van het dagverblijf of een andere plaatsvervangende bedrijfshulpverlener;
- zorg dat iemand de rest van de groep kinderen kan opvangen;
- zorg ook dat er geen andere groepen omheen komen staan uit nieuwsgierigheid;
- De directie licht de ouders/verzorgers van het kind in.

B. Handelingen naar het personeel van die groep

Het is natuurlijk een afschuwelijke ervaring wanneer een kind tijdens de opvang komt te overlijden. Daarom is het van essentieel belang om het betreffende personeel goed op te vangen. Probeer te voorkomen dat er over en weer verwijten gaan spelen over de schuldvraag. Dat is van later orde. Beide groepsleidsters zitten met hun eigen reactie en hebben steun nodig. Het kan dus nodig zijn om voor elk van hen iemand aan te wijzen voor ondersteuning. Naderhand is het heel belangrijk om met hen samen de hele gebeurtenis door te praten en daarbij in de gaten te houden of alles op tafel komt. Voor de verdere samenwerking is dat van groot belang, maar vergeet dan niet dat ze ook samen verdriet te verwerken hebben.

C. Handelingen naar de overige collega 's

Laat één iemand de leiding op zich nemen, doorgaans is dat de directie, maar bij afwezigheid daarvan is het handig als iemand anders dat doet. Roep hierbij de hulp in van de bedrijfshulpverlener. Zorg dat je als leiding niet in paniek raakt en rustig handelt. Wees wel bedacht op paniek onder het personeel. Meestal is het geven van duidelijke instructies op een dergelijk moment het beste. Zodra de eerste handelingen naar kind, ouders en groep verricht zijn, is het van belang om de andere collega 's uitgebreider in te lichten en op te vangen. Dit doet de directie. Probeer ook daarbij te voorkomen dat er een schuldige aangewezen wordt. Als iemand die stempel al krijgt, raakt hij het moeilijk weer kwijt. In een later stadium moet duidelijk uitgezocht worden hoe het één en ander heeft kunnen gebeuren. Daarbij kan het wel van belang zijn om ook andere collega's hun verhaal te laten doen als getuigen.

D. Handelingen naar de overige kinderen van de groep

Veel hangt hierbij af van de leeftijd van de kinderen.

- vertel de groep zo rustig mogelijk wat er is gebeurd. Als je te weinig vertelt, gaan kinderen vaak hun eigen invulling geven aan het verhaal;

- geef alle kinderen de kans te reageren, ook heel jonge kinderen moeten hun gevoelens kwijt kunnen.

E. Handelingen naar de ouders van de betreffende groep

- zorg dat de directie aanwezig is op de groep wanneer de ouders hun kinderen komen ophalen;
- zet thee en koffie klaar zodat mensen even kunnen bijkomen en blijven napraten;
- vertel kort maar duidelijk wat er gebeurd is;
- probeer paniek te voorkomen;
- probeer te voorkomen dat ouders vervallen in het aanwijzen van een schuldige, zeg dat in ieder geval grondig wordt onderzocht hoe het één en ander heeft kunnen gebeuren.

F. Handelingen naar de overige ouders en kinderen

- verspreid een kort berichtje naar alle ouders over het gebeurde; liefst dezelfde dag of anders de dag erna;
- meld daarin ook dat ze voor reacties terecht kunnen bij de directie;
- laat in elke groep de groepsleidsters het gebeurde aan de kinderen vertellen.

2.2 Hoe te handelen in de week erna

a. Naar de ouders van het betreffende kind

- Een advertentie en bloemen regelen of op een andere manier je medeleven laten blijken;
- de directie houdt regelmatig contact en gaat zo mogelijk samen met de groepsleidsters op huisbezoek. Check eerst of de ouders dit op prijs stellen;
- overleg of en zo ja hoe het kinderdagverblijf een rol kan spelen bij de uitvaartdienst.

b. Naar het personeel

- zorg dat alle betrokken teamleden indien ze dat wensen, de gelegenheid hebben mee te gaan naar de uitvaart;
- houd de stemming binnen het team extra in de gaten, vooral op het gebied van gesprekken over oorzaak en schuld;
- voor de verdere nazorg aan het team wordt een crisisteam samengesteld, bestaande uit de directie van het Kinderhuys, een teamlid en eventueel een bedrijfsarts.

c. Naar de kinderen

- laat kinderen die dat willen iets maken voor of over het overleden groepsgenootje. Voor de ouders kunnen dit heel dierbare dingen zijn.

d. Naar de overige ouders

- zorg dat de directie goed aanspreekbaar blijft tijdens de breng - en haalmomenten. Vooral dus de eerste tijd.

2.3 Hoe te handelen op langere termijn

- Houd de groep de komende tijd extra in de gaten; er zullen nog regelmatig reacties komen van kinderen;
- zorg ervoor dat goed wordt uitgezocht hoe het één en ander heeft kunnen gebeuren. Eventueel moeten hiervoor buitenstaanders worden ingeschakeld;
- zorg voor eerlijke berichtgeving naar de ouders. Dit is zeer essentieel voor het terugwinnen van het vertrouwen van ouders;
- zorg dat er verschillende dingen op een juiste manier afgehandeld worden. Zorg dat ouders de spulletjes van het kind netjes terug krijgen e.d.

3.0 Handelwijze bij overlijden van een kind thuis of in het ziekenhuis

Hoe de reacties hierop zijn, zal voor een deel afhangen van het feit of het om een plotseling overlijden gaat of na een ziekbed. In het laatste geval is het goed om de groep hier al op voor te bereiden. Doe dit altijd in overleg met de ouders van het betreffende kind; je weet niet wat zij wel en wat niet willen laten weten aan anderen. De handelwijze is onder te verdelen in handelingen naar:

- a. de ouders van het kind
- b. het personeel van die groep
- c. de overige collega's
- d. de kinderen van de groep
- e. de ouders van de groep

A. Handelingen naar de ouders van het kind

- indien een van de ouders zelf laat weten dat hun kind is overleden, zul je ze gelijk je medeleven betuigen. Vraag of je ook nog thuis langs mag komen; dit zijn moeilijke bezoeken, maar zowel voor de ouders als ook voor jezelf wel van groot belang;
- biedt ouders aan om eventuele andere kinderen uit het gezin extra op te vangen, indien nodig;
- regel advertentie / bloemen of iets anders waardoor je je medeleven laat blijken;
- vraag bij de ouders na hoe de uitvaart geregeld is en wanneer; misschien kan het KDV hierin nog een rol vervullen;
- vraag - indien mogelijk - aan de ouders wat je wel of niet aan andere ouders zult meedelen;
- laat de ouders weten dat je altijd open staat om nog eens na te praten over het gebeuren met hun kind.

B. Handelingen naar het personeel van die groep

- indien je 's avonds het bericht thuis krijgt, informeer dan zo snel mogelijk de leid(st)ers van de groep, opdat ze de volgende morgen niet onvoorbereid op het werk komen;
- wanneer het bericht overdag op het centrum binnenkomt, maak dan even de leid(st)ers van die groep vrij, zodat je ze samen kunt inlichten. Geef ze ook de gelegenheid even hun verdriet te verwerken;
- overleg met de leid(st)ers wie er op huisbezoek naar de ouders wil, ga indien mogelijk gezamenlijk;
- geef alle leid(st)ers van de groep de gelegenheid om naar de uitvaart te gaan.

C. Handelingen naar de overige collega's

- zodra het personeel van de bewuste groep is ingelicht, zorg je ervoor dat het overige personeel op de hoogte wordt gebracht;
- als er onder het verdere personeel ook veel mensen zijn die naar de uitvaart willen, bekijk dan hoe dat in te passen is;
- geef ruimte voor verdriet, maar het werk moet ook door kunnen gaan.

D. Handelingen naar de kinderen van de groep

- veel hangt hierbij af van de leeftijd van de kinderen en of ze er al op voorbereid waren;
- vertel de groep duidelijk wat er is gebeurd. Als je te weinig vertelt, gaan kinderen vaak hun eigen invulling geven aan het verhaal;
- geef alle kinderen kans te reageren, ook heel jonge kinderen moeten hun gevoelens kwijt kunnen;
- laat kinderen die dat willen iets maken voor of over het overleden groepsgenootje. Voor de ouders kunnen dit heel dierbare dingen zijn;
- kinderen zijn al gauw op een leeftijd dat ze dit aankunnen. Het is voor het verwerken van het verdriet vaak erg belangrijk om dit afscheid mee te maken;

- houd de groep de komende tijd ook extra in de gaten; er zullen nog regelmatig reacties komen van kinderen.

E. Handelingen naar de ouders van de betreffende groep

- stel de ouders op de hoogte van het overlijden, maar vertel niet meer dan de eigen ouders willen;
- hang de overlijdenskaart op in de groepsruimte;
- licht de ouders goed in over het wel of niet doordraaien van de groep tijdens de uitvaart.

4.0 Handelwijze bij overlijden van een ouder of ander gezinslid van een kind

De handelwijze is onder te verdelen in handelingen naar:

- a. het betreffende kind
- b. de rest van het gezin
- c. het personeel
- d. de kinderen van de groep
- e. de ouders

A. Handelingen naar het betreffende kind

- laat het kind goed weten dat je op de hoogte bent van het gebeurde;
- houd goed in de gaten of het kind erover wil praten; breng het eventueel zelf ter sprake;
- laat het kind ook gewoon spelen, kinderen verwerken verlies op hun eigen manier. Op de opvang zijn ze ook even helemaal uit de verdrietige omgeving en dat is ook belangrijk;
- laat het kind eventueel iets maken voor de overledene.

B. Handelingen naar de rest van het gezin

- indien één van de ouders zelf laat weten wat er is gebeurd, zul je ze gelijk je medeleven betuigen. Vraag of je ook nog thuis langs mag komen; dit zijn moeilijke bezoeken, maar voor de ouders vaak wel van groot belang;
- biedt ouders aan om eventuele andere kinderen uit het gezin extra op te vangen;
- indien nodig, vraag bij de ouders na hoe de uitvaart geregeld is en wanneer; misschien kan het KDV hierin nog een rol vervullen;
- vraag, indien mogelijk, aan de ouders wat je wel of niet aan andere ouders zult meedelen;
- laat de ouders weten dat je ten alle tijden open staat om nog eens na te praten over het gebeuren.

C. Handelingen naar het personeel

- indien je 's avonds het bericht thuis krijgt, informeer dan zo mogelijk de leid(st)ers van de betreffende groep, opdat ze de volgende morgen niet onvoorbereid op het werk komen;
- wanneer het bericht overdag op het centrum binnenkomt, maak dan even de leid(st)ers van die groep vrij, zodat je ze samen kunt inlichten. Geef ze ook de gelegenheid even hun verdriet te verwerken;
- zodra het personeel van de bewuste groep is ingelicht, zorg je ervoor dat het overige personeel op de hoogte wordt gebracht;
- vraag na wie er op huisbezoek wil, ga indien mogelijk gezamenlijk;
- geef alle leid(st)ers van de groep de gelegenheid om naar de uitvaart te gaan;
- als er onder het verdere personeel ook mensen zijn die naar de uitvaart willen, bekijk dan hoe dat in te passen is;
- geef ruimte voor verdriet, maar het werk moet ook door kunnen gaan.

D. Handelingen naar de kinderen van de groep

Veel hangt hierbij af van de leeftijd van de kinderen.

- vertel de groep duidelijk wat er is gebeurd. Als je te weinig vertelt, gaan kinderen vaak hun eigen invulling geven aan het verhaal;
- geef alle kinderen kans te reageren, ook heel jonge kinderen moeten hun gevoelens kwijt kunnen;
- houd de groep de komende tijd ook extra in de gaten; het gebeurde kan nog een tijd van invloed zijn op de groep.

E. Handelingen naar de ouders

- hang de overlijdenskaart op in de groepsruimte;

- als ouders meer willen weten over het gebeurde, houd je dan op de vlakte. Het is niet aan ons om hier uitgebreid op in te gaan;
- Het kan gebeuren dat er een gezinslid van een kind overlijdt, terwijl het kind op de opvang zit. Denk dan aan de volgende dingen:
  - o vraag uitdrukkelijk aan degene die hierover opbelt wat jouw rol op dit moment is;
  - o vertel het gebeurde **niet** aan het kind zonder toestemming / vraag van de ouders;
  - o laat een kind niet alleen naar huis gaan (brengen of laten halen).

5.0 Handelwijze bij het overlijden van een teamlid

Hoe de reacties hierop zijn, zal voor een deel afhangen van het feit of het om een plotseling overlijden gaat of na een ziekbed. In het laatste geval zal het hele team hier al op voorbereid zijn.

De handelwijze is onder te verdelen in handelingen naar:

- a. de collega's
- b. de kinderen
- c. de ouders

A. Handelingen naar de collega's

- indien je 's avonds het bericht thuis krijgt, informeer dan zo snel mogelijk de directe collega's van de groep, opdat ze de volgende morgen niet onvoorbereid op het werk komen. Informeer indien mogelijk ook alle andere collega's;
- wanneer het bericht overdag op het centrum binnenkomt, maak dan de leid(st)ers van die groep vrij, zodat je ze samen kunt inlichten. Regel inval voor die groep, zodat de leid(st)ers voldoende ruimte krijgen hun verdriet te verwerken. Zorg ervoor dat je daarna zo snel mogelijk ook de andere collega's op de hoogte brengt van het gebeurde. Vergeet de afwezige collega's niet;
- regel advertentie / bloemen;
- overleg met de leid(st)ers wie er op huisbezoek wil gaan naar de familie, ga indien mogelijk gezamenlijk;
- geef alle leid(st)ers de gelegenheid om naar de uitvaart te gaan. Eventueel moet het centrum op dat moment gesloten worden;
- het verlies van een collega laat ongetwijfeld zijn sporen na en kan nog lange tijd nawerken. Samen het verdriet verwerken kan heel belangrijk zijn.

B. Handelingen naar de kinderen

- veel hangt hierbij af van de leeftijd van de kinderen en of ze er al op voorbereid waren;
- vertel de groep duidelijk wat er is gebeurd. Als je te weinig vertelt, gaan kinderen vaak hun eigen invulling geven aan het verhaal;
- geef alle kinderen kans te reageren, ook heel jonge kinderen moeten hun gevoelens kwijt kunnen;
- laat kinderen die dat willen iets maken voor of over de overleden leid(st)er. Voor de familie kunnen dit heel dierbare dingen zijn;
- als het om BSO-kinderen gaat, zijn er misschien kinderen die naar de uitvaart willen: kinderen zijn al gauw op een leeftijd dat ze dit aankunnen. Het is voor het verwerken van het verdriet vaak erg belangrijk om dit afscheid mee te maken;
- houd de groep de komende tijd ook extra in de gaten; er zullen nog regelmatig reacties komen van kinderen.

C. Handelingen naar de ouders

- stel de ouders zo spoedig mogelijk op de hoogte van het overlijden;
- hang de overlijdenskaart op in de groepsruimte;
- licht de ouders goed in over het wel of niet doordraaien van het centrum tijdens de uitvaart.

6.0 Rouwverwerking

Rouwen kent enkele fasen en wordt daarom ook wel rouwproces genoemd. Het is belangrijk deze fasen te kennen om gedrag bij de kinderen (en jezelf) sneller op te merken en beter te begrijpen. Het is trouwens niet zo dat elke fase duidelijk van de andere te onderscheiden is.

Fase 1: schok. In deze fase is er wanhoop, angst, huilen, schreeuwen. Daarna komt er een soort verdoving. Het lijkt allemaal niet echt waar, een droom. Kleine kinderen kunnen stil worden

Fase 2: desoriëntatie/desorganisatie. In deze fase is er rusteloosheid, men weet niet wat men moet doen. Het kind kan overactief zijn, kan zich niet concentreren, maakt dingen niet af.

Fase 3: ontkenning. Het verlies wordt ontkend; men gelooft het niet. Dit is een afweer tegen teveel pijn. Een jong kind kan lang in deze fase zitten. In deze fase kan het lijken alsof het kind zich niets aantrekt van het verlies. Ineens barst het om iets kleins in woede uit (verschuiving heet dat). In deze fase wil de ontwikkeling niet altijd vlotten. Ook kunnen kleine kinderen terug vallen in een eerder ontwikkelingsfase.

Fase 4: opstandigheid. In deze fase dringt door dat het verlies echt is, maar men gaat tegen de werkelijkheid protesteren. Soms krijgen bepaalde personen de schuld. Soms geeft men zichzelf de schuld van iemand zijn overlijden.

Fase 5: aanvaarding. In deze fase wordt het verlies echt onder ogen gezien. Er is wel pijn, maar die is aanvaardbaar.

Fase 6: integratie. Integratie wil zoveel zeggen als: het verlies is onderdeel van jezelf geworden. Je draagt de herinnering van de geliefde persoon bij je, maar je staat weer 'open' voor anderen. Rouw kan het gedrag beïnvloeden. Enkele lichamelijke aandoeningen die met rouw samen kunnen gaan zijn:

- slapeloosheid;
- ander spelgedrag;
- angst om alleen te zijn;
- slecht eten;
- angstdromen;
- niet meer kunnen huilen;
- zich terug trekken;
- geprikkeld zijn;
- buikpijn;
- duimzuigen;
- vreemd lachen;
- stemverandering.

6.1 Wat kun je als leidster voor kinderen doen?

- Troosten, aanhalen en warmte bieden. Dat zijn de wezenlijke dingen waarmee je de kinderen helpt om hun verdriet te verwerken. Geef ze veel aandacht;
- vertel nooit verzachtende halve waarheden zoals 'mama slaapt', maar geef altijd eerlijke informatie die aansluiten bij de ontwikkelingsfase van de kinderen;
- doe niet alsof het overleden groepsgenootje nooit heeft bestaan. Haal zijn stoel niet weg, maar laat die zeker de eerste weken symbolisch leeg staan;

- praat met de kinderen over minder vrolijke dingen zoals verdriet, dood en angst. Of gebruik spel momenten om deze dingen te “bespreken”;
- zwijg, als een vader, moeder, opa of oma is overleden, die niet dood. Ga ervan uit dat het kind wel degelijk nog steeds bijvoorbeeld een moeder heeft, maar dat ze er niet meer is. Laat het kind bij verjaardagen, moederdag of andere gelegenheden ook een cadeautje voor zijn overleden vader of moeder maken. Je kunt met de overgebleven ouder overleggen hoe dat kan worden gegeven;
- kinderen kunnen heel plotseling naar een overleden dierbaar iemand toe willen. Door een foto van bijvoorbeeld moeder in de groep te hebben, kun je even met het kind bij haar stilstaan en 'is' moeder er toch een beetje. Ook kan het helpen door samen met het kind wat herinneringen over moeder in het groei- of plakboek te schrijven;
- observeer goed hoe de reacties van de kinderen zijn. Hun spel en tekeningen kunnen een beeld geven van hun belevingswereld. Als je als leidster aanwezig bent geweest bij de begrafenis van een belangrijk familielid van een van de kinderen, kun je latere opmerkingen en vragen van het kind in de groep vaak beter plaatsen en beantwoorden;
- kinderen rouwen geen 24 uur per dag. Vrolijk spel en uitingen van verdriet wisselen elkaar af. Houd er rekening mee dat de dood heel lang kan doorwerken. Ook na een langere periode kan regressief gedrag het gevolg zijn: het kind plast bijvoorbeeld weer in bed of wil ineens weer gevoerd worden als een baby. Probeer hiervoor ruimte te bieden;
- ouders van een overleden kindje hebben vaak behoefte aan een gesprekje na de uitvaart over hoe alles is gegaan. Maar het kan ook zijn dat zij bezoek nog niet zo op prijs stellen. Vraag het ze daarom altijd eerst, leg het voor;
- een steun voor kleine kinderen bij een rouwverwerkingsproces is het samen kijken en lezen in een prentenboek over de dood. Je kunt er schrik, onzekerheden en verdriet mee bespreekbaar en daardoor voor de kinderen beter hanteerbaar maken;
- je eigen emoties hoef je niet te onderdrukken. Door je emoties te tonen, geef je de kinderen de ruimte dit ook te doen. Maar het mag niet zo zijn dat je de kinderen opzadelt met jouw emoties.

7.0 Bruikbare boeken

Kinderdagverblijf

- 'De drie vogels' van M. v.d. Berg en S. Ireland.
- 'Als je dood bent, word je dan nooit meer beter?' van P. en J. Breebaart
- 'Stilte a.u.b., ik denk aan kip.' van H. Haagen en H. Geelen.
- 'Derk Das blijft altijd bij ons.' van S. Varley.
- 'Kikker en het vogeltje.' van M. Velthuis.
- 'Lieve oma Pluis' van Dick Bruna

Personeel

De meest gestelde vragen over Kinderen en de dood

- van Stichting in de Wolken.